

Don Juan w kontekście światowym, red. Wira Ahejewa, Kijów: Wydawnictwo „Fakt” 2002, ss. 448

W ostatnich latach nakładem Wydawnictwa „Fakt” ukazała się ciekawa seria wydawnicza, stanowiąca udaną próbę włączenia literatury ukraińskiej do światowego dyskursu literackiego. Idea ta jest realizowana w ramach projektu literackiego „Tekst + Kontekst”. Myślą przewodnią tego projektu jest umieszczenie literackich tekstów artystycznych w nowym, nie znanym dotąd kontekście kulturowym, nakreślanym za pomocą literatury krytycznej, przez badaczy nie tylko współczesnych. Ciekawostką jest fakt, że w pozycjach niniejszego projektu odnajdziemy prace wyłączone z procesu literackiego przez cenzurę, które niejednokrotnie dopiero po raz pierwszy ujrzały światło dzienne. Odnajdziemy tu także teksty wcześniej już publikowane, teksty znane, które otrzymały nowe brzmienie, nową interpretację i odczytanie z perspektywy europejskiej przestrzeni kulturowej.

W ramach projektu ukazało się już kilka pozycji. Omawiany cykl rozpoczyna praca poświęcona interpretacji poematu dramatycznego *Pieśń lasu* Łesi Ukrainki zatytułowana *Im promowljaty dusza moja bude. „Lisowa pisnia” Łesi Ukrainki ta jiji interpretacji* (2002 r.).

Kolejna praca, która ukazała się w ramach projektu „Tekst + Kontekst” jest poświęcona twórczości pisarki ukraińskiej, piszącej pod pseudonimem Marko Wowczok – *Try doli. Marko Wowczok w ukrajinskij, rosijiskij ta francuzkij literaturi* (2002 r.). W tym samym roku ukazała się praca zatytułowana: *Don Juan w kontekście światowym*. Redaktorem wszystkich pozycji z omawianego cyklu jest Wira Ahejewa – profesor Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, autorka wielu prac, studiów poświęconych literaturze ukraińskiej XIX-XX wieku. Jej dorobek badawczy obejmuje prace z zakresu teorii literatury i krytyki literackiej. Ważne miejsce w jej badaniach zajmuje problematyka feminizmu. Po śmierci Sołomiji Pawłyuczko, Wira Ahejewa stanęła na czele działającej w Kijowie grupy literackiej, zajmującej się badaniami nad feminizmem w literaturze ukraińskiej. Swoją uwagę kieruje ona na twórczość wybitnej poetki ukraińskiej Łesi Ukrainki (1871-1913), której osoba i dorobek literacki stanowią ulubiony obiekt badań literaturoznawczych dotyczących dyskursu feministycznego w literaturze ukraińskiej.

Wira Ahejewa opatrzyła pracę *Don Juan w kontekście światowym* słowem wstępnym, w którym podkreśla, że nie stanowi ona wyczerpującego zbioru, kompendium wiedzy z zakresu problematyki donżuanerii w literaturze europejskiej. W książce zebrano kilka najwybitniejszych, a zarazem najbardziej znanych literackich wersji legendy o Don Juanie autorstwa Jeana Baptiste’a Moliere’a *Don Juan i Kamienny Gość*, Ernsta Theodora Amadeusa Hoffmana *Don Juan*, George’a Byrona *Don Juan*, Aleksandra Puszkina *Kamienny gość* oraz Łesi Ukrainki *Kamienny Pan*. Szkoda, że w pracy zabrakło miejsca dla pierwszej literackiej wersji legendy *Zwodziel z Sewilli i Kamienny gość* (1618) autorstwa hiszpańskiego mnicha Tirso de Moliny, bowiem ten właśnie utwór legł u podstaw wszystkich późniejszych literackich interpretacji obrazu.

Jak powszechnie wiadomo, Don Juan to obraz ukształtowany przez średniowieczne legendy hiszpańskie, wcielenie frywolności, niezależności, zuchwalstwa. To rozpustnik,

który łamie, narusza nie tylko normy moralne, lecz również religijne. Od XVII wieku, kiedy to po raz pierwszy pojawił się na kartach literatury, zaznacza swoją obecność nie tylko w literaturach różnych narodów: Hiszpanii, Włoch, Francji, Niemiec, Anglii, krajów skandynawskich, Rosji i Ukrainy, wszedł on na stałe do wspólnej świadomości i kultury europejskiej. Mniej lub bardziej znany, Don Juan zawsze jest utożsamiany z typem niepoprawnego kochanka, lowelasa, którego celem życia są miłosne podboje.

Wyczerpującej charakterystyki literackich figli miłosnych Don Juana dostarczył Ewgen Nienadkewycz. Jego artykuł: *Ukraińska wersja switowoi temy pro Don Juana w historyczno-literaturnej perspektywi*, umieszczony jako pierwszy w omawianej pracy, pełni funkcję doskonałego tła historyczno-kulturowego dla zebranych i opublikowanych tu tekstów. Autor kreśli nie tyle dokładną mapę europejskich wojaży Don Juana, ile zwraca uwagę na charakterystyczne elementy zmian, którym poddawał się obraz przechodząc z kultury do kultury, z epoki do epoki. Zaliczając Don Juana do grupy tzw. „wiecznych obrazów”, badacz sytuuje go w jednym szeregu z takimi obrazami kultury, jak Prometeusz, Don Kiszot, Hamlet czy Faust. Odwołując się do źródła obrazu, jakim jest średniowieczna legenda hiszpańska, łącząca w sobie motywy zaczerpnięte z podań i pieśni rycerskich, E. Nienadkewycz podkreśla historyczną autentyczność Don Juana. Można w tym miejscu dodać, że Don Juan Tenorio należał do znanej sewilskiej rodziny, której obecność w spisie rycerskim datowana jest na wiek XIV. Ponadto wiadomo również, że prowadzący rozpustne i frywolne życie kawaler był zaprzyjaźniony z ówczesnym królem Hiszpanii, bardzo podobnym pod względem zachowania i moralności do Don Juana. Młodzi arystokraci prowadzili rozpustne i swawolne życie, nie zajmując swojej uwagi konsekwencjami czy karą, o której nie mogło być mowy w przypadku króla i jego otoczenia. Autor artykułu pomija te elementy, nie poświęca też swojej uwagi rozważaniom dotyczącym powstania legendy, z wyłączeniem kilku uwag na temat jej źródeł. Przy czym trudno zarzucać badaczowi powyższe braki. Omawiana problematyka jest na tyle rozległa, że nie sposób ująć i dokładnie omówić wszystkie jej aspekty w formie kilkudziesięciostronicowego artykułu – to materiał przynajmniej na pracę monograficzną.

Badacz ukraiński koncentruje swoją uwagę na literackiej historii samego obrazu. Wylicza i pokrótce omawia najbardziej znane dzieła z literatury europejskiej, dokonując ciekawej periodyzacji pod kątem transformacji obrazu. Wyznacza tzw. klasyczny okres funkcjonowania obrazu Don Juana, do którego zalicza m.in. wspomnianą pierwszą wersję legendy *Zwodzićiel z Sewilli i Kamienny gość* Tirso de Moliny, włoskie wersje tej legendy (nie wymienia tu, niestety, żadnego tytułu), a także transformacje francuskie, spośród których zwraca uwagę na utwór *Don Juan, czyli Kamienny Gość* Moliere, będący – jak zauważa autor artykułu – swoistym punktem zwrotnym w całej tradycji donżuanerii.

Kolejną stronicę w literackiej historii Don Juana otwiera według E. Nienadkewycza przełom wieków XVIII i XIX. Chodzi tu głównie o literaturę niemiecką, chociaż nie tylko. Badacz wymienia m.in. operę *Don Giovanni* Wolfganga Amadeusza Mozarta, nowelę *Don Juan* E. T. A. Hoffmana, dramat *Don Juan* G. Byrona, *Kamiennego gościa* A. Puszkina, *Don Juana Tenorio* autorstwa poety hiszpańskiego Jose Zorilla y Moral. Ostatnie, romantyczne słowo Don Juana, zdaniem E. Nienadkewycza, należy do Aleksandra Tołstoja.

Kolejny etap w historii obrazu wyznaczony przez E. Nenadkewycza to czas protestu wobec Don Juana i jego frywolnego sposobu życia. Za ostatni okres badacz uznaje przełom XIX i XX w., do momentu pojawienia się utworu *Kamienny Pan* Łesi Ukrainki. W tym czasie – jak stwierdza autor artykułu – nastąpiła modernizacja obrazu, pojawiły się m.in. problemy relacji jednostka–społeczeństwo, wyobcowanie człowieka itp.

Omówiony artykuł, pełniący formę wstępu do tekstów umieszczonych w pracy, stanowi bez wątpienia bogaty materiał wyjściowy do badań w tym zakresie. Zebrane, chronologicznie omówione oryginalne teksty utworów pomagają w uzyskaniu całościowego spojrzenia na historię związków oraz oddziaływań literackich i kulturowych, dzięki którym historia Don Juana osiągnęła tak wielkie rozmiary.

W kolejnej części książki zamieszczono teksty utworów: J. B. Moliera *Don Juan i Kamienny Gość* w przekładzie Iryny Steszenko, a także E. T. A. Hoffmana *Don Juan* w przekładzie Jewhena Popowycza i A. Puszkina *Kamienny Gość* – tłumaczenie Mykoła Tereszczenko.

Następną część pracy poświęcono rozważaniom dotyczącym *Don Juana* G. Byrona. Jest to zabieg celowy, gdyż, jak to podkreślił E. Nenadkewycz w omówionym wyżej artykule: „[...] wśród wszystkich Don Juanów, zarówno tych starych jak i tych nowych, zupełnie oddzielnie należy analizować bohatera Byrona”.

George Byron, jak wiadomo sam romantyczny awanturник i namiętny kochanek, był autorem liryczno-epickiego *Don Juana* (1819 r.), mistrzowsko skonstruowanego poematu w 16 pieśniach. Tekst *Don Juana* Byrona w przekładzie Sawy Gołowanińskiego został opatrzony dwoma artykułami stanowiącymi swego rodzaju wstęp i zakończenie dla rozważań dotyczących angielskiej wersji obrazu Don Juana. S. Pawłyczko, autorka pierwszego artykułu pt.: *I Prometej i demon* podkreśla inność, wyjątkowość angielskiego bohatera, który tym razem nikogo nie unieszczęśliwia, nikogo nie dręczy, ale sam staje się ofiarą kobiet. Byron – jak pisze S. Pawłyczko – przekształcił Don Juana nie tyle w zwoźdźciela, ile w obiekt kobiecych prześladowań. Jego Don Juan to nieszczęśnik, biedak, który musi bronić się przed kobiecą natarczywością. S. Pawłyczko zwraca uwagę na liczne wpływy Byronowego *Don Juana*, widoczne chociażby w *Eugeniuszu Onieginie* A. Puszkina czy w poemacie *Beniowski* Juliusza Słowackiego.

Drugi artykuł – *Ukraińska premiera Don Juana* został napisany przez Maksyma Strichę. Autor przywołuje tu atmosferę towarzyszącą pojawieniu się *Don Juana* Byrona. Utwór okrzyknięto arcydziełem, mimo iż nie jest zakończony, gdyż składa się jedynie z 16 z planowanych 20 pieśni. Podkreśla się tu też odmienność bohatera Byrona, zestawiając go chociażby z Don Juanem Moliera, Puszkina i Łesi Ukrainki. Autor zwraca też uwagę na kunszt pisarski Byrona, zwłaszcza tekstu *Don Juana*. Chodzi tu głównie o słynne Byronowskie oktawy, które sprawiały sporo trudności w przekładzie, rzecz jasna chodzi o przekład ukraiński. Badacz wymienia mniej lub bardziej udane przekłady ukraińskie, m.in. Pantełejmona Kulisza, Iwana Franki, Romana Czumaka, Mykoły Kabaljuka, przytacza też zasługujący na uznanie przekład S. Gołowiańskiego, umieszczony w następnej części omawianej pracy.

Trzecia, ostatnia część pracy zawiera m.in. tekst utworu I. Franki *Pochoron*. Ten wybitny autor ukraiński również uległ „magii” średniowiecznej historii, a w napisanym poemacie, jak sam podkreśla, „[...] pozbawiono legendę motywów ascetyczno-religijnych

i przeniesiono ją na grunt świecki”. Warto podkreślić, że wykorzystano tu legendę o Don Juanie de Marania, co zauważa również Tamara Hundorowa, autorka krótkiej analizy utworu. Hundorowa zwróciła uwagę na elementy biograficzne oraz zainteresowania literackie samego autora, stanowiące intertekst dla wykorzystanego przez pisarza obrazu.

W omawianej części pracy znalazł się również tekst dramatu *Kamienny Pan Łeśi Ukrainki*, do którego komentarz przygotowała W. Ahejewa: „*Czomu torżestwuje Kaminyj Hospodar?*”. Badaczka ukraińska pominęła rozważania dotyczące obrazu Don Juana, jego licznych wędrówek i idących w ślad za nimi kulturowych transformacji, zwróciła uwagę na wcześniejszą wersję obrazu autorstwa George Sand. W. Ahejewa skupiła uwagę na analizie postaci kobiecych, tak wyraźnie naszkicowanych przez Łeśię Ukrainkę. Podkreślając gorszą pozycję kobiety w społeczeństwie kurczowo trzymającym się porządku patriarchalnego, badaczka zwróciła uwagę na istniejące w niej wielkie pokłady siły i odwagi, pozwalające pokonywać skostniałe społeczne stereotypy.

„*Ostannje wtilennija Komandora*” - utwór autorstwa Jurija Kosacza stanowi swego rodzaju podsumowanie dla podjętych rozważań dotyczących ukraińskiej wersji obrazu Don Juana. Przedstawiony tekst to kolejna wersja obrazu, z tą tylko różnicą, że legendarny Hiszpan tym razem zostaje umieszczony w zupełnie innym kontekście historycznym, należy jednak podkreślić, że towarzyszące mu od średniowiecza: pragnienie wolności oraz zniewaga do wszelkiego rodzaju zakazów i nakazów i tym razem charakteryzują „sylwetkę” bohatera.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że bogata, a jednocześnie mało znana na Ukrainie twórczość J. Kosacza, *nota bene* bratanka Ł. Ukrainki, znalazła się w kręgu zainteresowania autorów projektu. W 2003 r. pojawiła się praca poświęcona właśnie twórczości Jurija Kosacza – *Proza pro żyttja inszych: Jurij Kosacz: Teksty, interpretaciji, komentari*. Można tu wymienić np. inne prace, które ukazały się w ramach projektu „Tekst + Kontekst”, a mianowicie: *Žinka jak tekst. Emma Andijewska, Sołomija Pawłyyczko, Oksana Zabużko: fragmenty tworczości i konteksty* (2002), *Doswid kochannja i krytyka czystogo rozumu. Walerian Pidmohylnyj: Teksty ta konflikt interpretaciji* (2003), *Soroczyński jarmarok na Newśkomu prospekti. Ukraińska recepcja Gogola* (2003).

Podsumowując należy stwierdzić, że przedstawiona praca stanowi niewątpliwie cenną pozycję współczesnych badań nad problematyką donżuanerii, nie tylko w kontekście ukraińskim, ale przede wszystkim światowym. Mimo iż zgromadzone tu teksty artystyczne i towarzyszące im artykuły, opracowane przez wybitnych literaturoznawców, nie wyczerpują omawianej tematyki, to stanowią ważny punkt wyjściowy dla dalszych badań.

Marta Reda
Katedra Literatury Ukraińskiej KUL